هو الرحمن آمنا به وعلیه توکلنا

مسمی بفیض الفیوض

در مطبع العلوم پانزدهم شهر شعبان سنه ۱۲[illegible] هجری طبع شد

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی بعث فی الامیین رسولا یعلمهم الکتاب والحکمة والصلوة والسلام
علی هذا النبی الامی نبی التوبة ونبی الرحمة وعلی آله وصحبه الذین هم احق بالاقتدا الی
یوم القیامة اما بعد **سوال** از علماء ربانیین وفقهاء راسخین کسیکه بدرجهٔ اجتهاد
نرسیده است خواه عالم باشد خواه عامی عمل بحدیث نمودن او را جائز است یا نه
بینوا توجروا جواب الحکم لله وهو احکم الحاکمین عالمی که بتاویل عبارت عارف
است وناسخ را از منسوخ می فهمد وصحیح را از ضعیف می شناسد وبر کتب متداوله محدثین
قدرت میدارد عمل بحدیث نمودن او را میرسد باجماع امام اعظم وصاحبیه رحمهم الله اما
کسیکه عامی محض است ونسخ وتاویل را نمی شناسد عمل بحدیث نمودن او را هم واجب است
نزدیک امام اعظم ومحمد رحمهما الله خلافا لابی یوسف رح قال فی الهدایة ولو احتجم و
ظن ذلک یفطره ثم اکل متعمدا علیه القضاء والکفارة لان الظن ما استند الی دلیل
شرعی الا اذا افتاه فقیه بالفساد لان الفتوی دلیل شرعی فی حقه ولو بلغه الحدیث
فاعتمده فکذلک عند محمد لان قول الرسول صلی الله علیه وسلم لا ینزل عن

العامی منسوب الی العامة وهم الجهال وہکذا فی العنایة وغیرہ **سوال** تابع مجتهدے را اگر حدیثی صحیح صریح غیر منسوخ مخالف قول امام خود رسد عمل بر حدیث نماید یا بر قول امام واگر عمل بر قول امام کند وحدیث را ترک سازد حال او عند الله چیست بیان کنید این مسئله را از اقوال فقهاء عظام وصوفیه کرام بتوفیق الله الملک العلام **جواب** وقتیکه کسی حدیث صحیح صریح غیر منسوخ یابد عمل بر حدیث نمودن او را واجب است بلکه از عبارات ہدایه وغایة البیان و بحر الرائق ودر مختار وعنایه وغیره که بالا مذکور رشد مفهوم می شود که اگر حدیث صریح هم نباشد بلکه احتمال تاویل یا نسخ داشته باشد واطلاع بر تاویل ونسخ آن نشود آن وقت هم غیر مجتهد را عمل بر ظاهر آن حدیث کردن واجب است و استفتا از کدام مفتی ومجتهد لازم نیست نزدیک امام اعظم ومحمد رحمهما الله و نزد ابی یوسف رح نیز وقتیکه عامی جاهل محض نباشد همین حکم است وهر که حدیث یا آیة معارض قول امام خود را ترک سازد وعمل بر قول امام خود کند شیخ اکبر محی الدین بن العربی رضی الله عنه که از علما ابرار وامام صوفیه کبار است آنکس را در کتاب فتوحات ملکیه گمراه وخارج از دین خدا نوشته است حیث قال اذا صح الحدیث و عارض قول صاحب او امام فلا سبیل الی العدول عن الحدیث وترک قول ذلک الامام والصاحب للخبر ثم قال ولا یجوز ترک آیة او خبر صحیح لقول صاحب او امام ومن یفعل ذلک فقد ضل ضلالا مبینا وخرج عن دین الله انتهی **وقال** الشیخ عبد الوهاب الشعرانی فی مشارق الانوار القدسیة وسمعت سیدی

عبد الوہاب الشعرانی فی الیواقیت والجواہر روی عن ابی حنیفة رح انه کان یقول لا ینبغی
لمن لم یعرف دلیلی ان یفتی بکلامی وکان الامام مالک رح یقول ما من احد الا ومأخوذ
من کلامه ومردود علیه الا رسول الله صلی الله علیه وسلم وروی الحاکم والبیهقی عن الشافعی
رح انه کان یقول اذا صح الحدیث فهو مذهبی وفی روایة اذا رأیتم کلامی یخالف الحدیث
فاعملوا بالحدیث واضربوا کلامی بالحائط وکان الامام احمد رح یقول لیس لاحد مع الله
ورسوله کلام لا تقلدنی ولا تقلدن مالکا ولا الاوزاعی ولا النخعی ولا غیرهم وخذ الاحکام
من حیث اخذوه من الکتاب والسنة انتهی **وقال** السیوطی رح فی کتابه الرد علی
من اخلد الی الارض معزیا الی کتاب التلخیص بل اباح مالک وابو حنیفة او الشافعی
رضی الله عنهم قط لاحد تقلیدهم حاشا لله من هذا بل وانهم قد نهوا عن ذلک ومنعوا منه
ولم یفسحوا لاحد فیه انتهی ۔ وفی روضة العلماء عن الامام ابی حنیفة رح اترکوا قولی
بخبر الرسول وخبر الصحابة وروی الخطیب باسناده ان الدارکی من الشافعیة کان ربما
یفتی بغیر مذهب الشافعی وابی حنیفة فیقال له هذا مخالف قولهما فیقول ویلکم حدیث فلان
عن فلان عن النبی صلی الله علیه وسلم هکذا والاخذ بالحدیث اولی من الاخذ بقولهما اذا
خالفاه ۔ ومصنف قاموس شیخ مجد الدین که سر حلقهٔ فضلاء متاخرین واز نقاد
محدثین ست در صراط المستقیم نوشته که در باب عبادات اعتماد کلی بر آن کنند یعنی
برانچه از حضرت نبوت صلی الله علیه وسلم بصحت رسیده ست واز خلاف زید وعمر
نه اندیشه انتهی **وقدوة** المحدثین ابن حزم رحمة الله علیه این چنین تقلید را که کسی
حدیث صحیح را ترک سازد وبر مسایل قیاسیه امام خود عمل نماید حرام نوشته

قوله تعالی واذا قیل لهم اتبعوا ما انزل الله قالوا بل نتبع ما الفینا علیه اباءنا وقال تعالی فبشر عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه اولئک الذین هداهم الله واولئک هم اولوا الالباب وقال تعالی فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله والرسول ان کنتم تؤمنون بالله والیوم الآخر

ولا تتبعوا من دونه اولیاء و اتبعوا ما انزل الیکم من ربکم ... بلا برهان ... قول رسول الله صلی الله علیه وسلم ... لاحد ان یاخذ قول احد ... فی علم الاصول التقلید حرام ولا یحل ... حیث قال فی کتاب ...

[illegible]

اولها عن اخرها بيقين لا اشكال فيه وانه لا يجد لنفسه سلفاً ولا اماماً في جميع الاعصار المحمودة الثلاثة وقد اتبع غير سبيل المومنين نعوذ بالله من هذه المنزلة انتهى **وقال** في كتاب ابطال التقليد انما حدث التقليد في القرن الرابع والتقليد هو ان يفتي في الدين فتيا بقول فلان الصاحب او فلان العالم بلا نص في ذلك وهذا باطل وقد يختلف الصحابة والتابعون والعلماء فما الذي جعل بعضهم اولى بالاتباع من بعض ويكفي في ابطال التقليد ان القائلين به مقرون على انفسهم بالباطل لان كل طائفة من الحنفية والمالكية والشافعية مقرة بان التقليد لا يحل وائمتهم الثلاثة قد نهوا عن تقليدهم ثم مع ذلك خالفوهم وهذا التعجب حيث اقروا ببطلان التقليد ثم دانوا للتقليد وايضاً فانهم مجمعون على ان جميع اهل عصر الصحابة لم يكن فيهم واحد فما فوقه يقلد صاحباً اكبر منه فياخذ قوله كله وان جميع اهل عصر التابعين لم يكن فيهم واحد فما فوقه يقلد صاحباً اكبر منه فياخذ قوله كله وهكذا اتباع التابعين فصح يقيناً ان هؤلاء المقلدين الذين يخالفون من قلدوه قد خالفوا اجماع الامة كلها بيقين وهذا عظيم جداً وايضاً فما الذي خص اباحنيفة ومالكاً والشافعي بان يقلدوا دون ابي بكر وعمر وعثمان وعلي وابن مسعود وابن عباس وعائشة ودون سعيد بن المسيب والزهري والنخعي والشعبي وعطاء وطاؤس والحسن البصري رضي الله عنهم انتهى **وقال** امام الفقهاء والمحدثين المتاخرين ابوشامة في الكتاب المؤمل وقد حرم الفقهاء في زماننا النظر في كتب الحديث والآثار والبحث عن فقهها ومعانيها ومطالعة الكتب النفيسة المصنفة في شروحها وغريبها بل افتوا زمانهم وعمرهم في النظر في اقوال من سبقهم من متاخري الفقهاء و

[illegible]

بالله علامة الدهر وحجة الله الشيخ المحدث ولي الله في رسالة عقد الجيد في احكام الاجتهاد
والتقليد اعلم ان تقليد المجتهد على وجهين واجب وحرام فاحدهما ان يكون من
اتباع الرواية ولو دلالة تفصيله ان الجاهل بالكتاب والسنة لا يستطيع التتبع و
لا الاستنباط فكان وظيفته ان يسأل فقيهاً ما حكم رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم في مسئلة كذا وكذا بالتعيين فاذا اخبر اتبعه سواء كان ماخوذا من صريح نص
او مستنبطاً منه او مقيساً على النصوص فكل ذلك راجع الى الرواية عنه صلى الله
عليه وآله وسلم ولو دلالة وهذا قد اتفقت الامم على صحته قرناً بعد قرن وامارة
هذا التقليد ان يكون عمله بقول المجتهد كالمشروط بكونه موافقاً للسنة فلا يزال متفحصا
من السنة بقدر الامكان فمتى ظهر الحديث يخالف قوله نبذه واخذ بالحديث و
اليه اشار الائمة قال الشافعي رح اذا صح الحديث فاعملوا بالحديث واضربوا كلامي
بالحائط وذكر اقوال مالك وابي حنيفة واحمد مثله قال والوجه الثاني ان يظن بفقيه انه
بلغ الغاية القصوى فلا يمكن ان يخطي فمهما بلغه حديث صحيح صريح يخالف مقالته لم يتركه و
ظن انه لما قلده كلفه الله بمقالته وكان كالسفيه المحجور فان بلغه حديث استيقن بصحته
لم يقبله لكون ذمته مشغولة بالتقليد فهذا اعتقاد فاسد وقول كاسد ليس له شاهد
من النقل والعقل وما كان احد من القرون السابقة يفعل ذلك وقد كذب في ظنه
من ليس بمعصوم معصوما وفي ظنه ان الله تعالى كلفه بقوله وان ذمته مشغولة بتقليده و
في مثله نزل قوله تعالى وانا على آثارهم مقتدون وهل كان تحريفات الملل السابقة الا
من هذا الوجه وقال في رسالة الفارسية المسماة بالمقالة الوضيحة في الوصية والنصيحة

اتباع ہوا بعد ما جاءک من العلم انتہی **و نیز** درہمان کتاب زیر آیۂ کریمہ بل نتبع ما الفینا

علیہ آباءنا فرمودہ کہ درین آیۃ اشارہ ہست بابطال تقلید بدو طریق اول

آنکہ از مقلد باید پرسید کہ ہر کرا تقلید میکنی نزد تو محق ہست یا نہ اگر محق بودن

او را نمی شناسی پس باوجود احتمال مبطل بودن او چرا او را تقلید میکنی و

اگر محق بودن او را می شناسی پس بکدام دلیل می شناسی اگر بتقلید دیگر

می شناسی سخن دران خواہد رفت وتسلسل لازم خواہد آمد و اگر بعقل می

شناسی پس آنرا در معرفت حق صرف نمیکنی و عار تقلید برخود گوارا می داری

طریق دوم آنکہ کسی را کہ تقلید می کنی اگر این مسئلہ را او ہم بتقلید دانستہ است

پس تقلید وقتی تمام شود کہ تو ہم آن مسئلہ را بہمان دلیل بدانی والا مخالف

او باشی نہ مقلد و چون تو ہم آن مسئلہ را بدلیل دانستی تقلید ضایع شد انتہی

و محدث اکمل فقیہ بدل عالم باعمل واصل الی اللہ شہید فی سبیل اللہ

حضرت مولانا اسمعیل علیہ الرحمۃ در کتاب صراط المستقیم نوشتہ کہ در اعمال

اتباع مذاہب اربعہ کہ رایج در تمام اہل اسلام ہست بہتر و خوب ہست لیکن علم

پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم منحصر در علم یک شخص از مجتہدین ندانند بلکہ علم نبوی

منتشر در آفاق گردیدہ بموجب مقتضیات وقت بہر کس رسیدہ و بعد ازان

کہ کتب مصنف شدہ جمعیت آن علوم ظاہر گشتہ پس در ہر مسئلہ کہ حدیث

صحیح صریح غیر منسوخ یابد اتباع ہیچ مجتہد دران نکند و اہل حدیث را مقتدای

خود شناسد و بدل محبت ایشان دارد و تعظیم ایشان لازم شمرد کہ حاملان

مذهب اوست واگر فتوی نرسید وعمل او موافق مذهب کسی از مجتهدین افتاد
آن هم کفایت میکند قال فی البحر الرائق لو احتجم او اغتاب وظن انه یفطر ثم اکل
ان لم یستفت فقیها ولا بلغه الخبر فعلیه الکفارة لانه مجرد جهل وانه لیس بعذر فی
دار الاسلام وان استفتی فقیهاً فافتاه لاکفارة علیه لان العامی یجب علیه
تقلید العالم اذا کان یعتمد علی فتواه فکان معذوراً فیما صنع وان کان المفتی
مخطیاً فیما افتی انتهی وفیه ایضاً فی باب قضاء الفوایت کان عامیاً لیس
له مذهب معین فمذهبه فتوی المفتی کما صرحوا به فان افتاه حنفی اعاد العصر والمغرب
وان افتاه شافعی فلا یعیدهما ولا عبرة برایه وان لم یستفت وصادف الصحة
علی مذهب مجتهد اجزاه ولا اعادة علیه انتهی وشیخنا ملک العلماء مولانا
عبد العلی قدس سره بر ایجاب مذهبی از مذاهب اربعه رد بمبالغه تمام واطلاق
تشریع شرع جدید بر آن فرموده وفرموده که مخالف اجماع صحابه رضوان الله علیهم
است حیث قال فی شرح المسلّم لا واجب الا ما اوجبه الله تعالی وله الحکم و
لم یوجب علی احدٍ ان یتمذهب بمذهب رجل من الائمة فایجابه تشریع شرع جدید وقال
ناقلاً عن العراقی انعقد الاجماع علی ان من اسلم فله ان یقلد من شاء من العلماء
من غیر حجر واجمع الصحابة علی ان من استفتی ابابکر وعمر امیری المومنین فله ان
یستفتی اباهریرة ومعاذ بن جبل وغیرهما ویعمل بقولهم من غیر نکیر فمن ادعی
رفع هذین الاجماعین فعلیه البیان وعبارات کتب دیگر علماء رحمهم الله که بالا مذکور شده همه دلالت
میدارد بر همین مدعی واکثر عبارات کتب اصول براین دلالت میکند اگر همه را

بحث را واجب کردن و از تتبع آیات و احادیث اعراض نمودن شرک ست العیاذ بالله من ذلک **سوال** سوم بعد التزام یک مذهب انتقال ازان بمذهب دیگر صحیح ست یا نه وانچه در بعض فتاوی حنفیه نوشته ست که اگر شافعی انتقال بمذهب حنفی کند او را خلعت داده شود و اگر حنفی انتقال بمذهب شافعی نماید او را تعزیر کرده شود دلیل آن چیست و اگر مقلد فقیه ست و علم تفسیر و حدیث و فقه و اصول میدارد و او را اگر ترجیح مذهب دیگر علما در کدام مسئله از روی دلایل واضح شود دران مسئله انتقال از مذهب امام خود لازم ست یا نه **جواب** انتقال از مذهبی بمذهب دیگر بشرطیکه بقصد تلهی نباشد درست ست قال شیخنا ملک العلما مولانا عبد العلی قدس سره فی شرح المسلم لا یجب الاستمرار ای علی من التزم مذهبا معینا ویصح الانتقال وهذا هو الحق الذی ینبغی ان یؤمن و یعتقد به لکن ینبغی ان لا یکون الانتقال للتلهی فان التلهی حرام قطعا فی التمذهب کان او فی غیره انتهی **وقال** السیوطی فی جزیل المواهب الانتقال من مذهب الی مذهب هو جایز کما جزم به الرافعی وتبعه النووی وقال فی الروضة اذا دونت المذاهب فهل یجوز للمقلد ان ینتقل من مذهب الی مذهب ان قلنا یلزمه الاجتهاد فی طلب الاعلم وغلب علی ظنه ان الثانی اعلم فینبغی ان یجوز بل یجب وان خیرناه فینبغی ان یجوز ایضا کما لو قلد فی القبلة هذا ایاما و هذا ایاما انتهی و آنکه اگر حنفی انتقال بمذهب

9

[illegible]

الشیخ ولی اللہ فی کتابہ عقد الجید من ظہر علیہ ظہوراً بیناً ان النبی صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم امر بکذا او نہی عن کذا وانہ لیس بمنسوخ اما بان یتتبع الاحادیث
واقوال المخالف والموافق فی المسئلۃ فلا یجد لہا نسخاً او بان یری جماً غفیراً من المتبحرین
فی العلم یذہبون الیہ ویری المخالف لہ لا یحتج الا بقیاس او استنباط او نحو ذلک
فحینئذ لا سبب لمخالفۃ حدیث النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الا نفاق خفی او حمق
جلی وہذا ہو الذی اشار الیہ الشیخ عز الدین بن عبد السلام حیث قال ومن
عجب العجب ان الفقہاء المقلدین یقف احدہم علی ضعف ماخذ امامہ بحیث لا یجد
لضعفہ مدفعاً وہو مع ذلک یقلدہ فیہ ویترک من شہد الکتاب والسنۃ والاقیسۃ
الصحیحۃ لمذہبہم جموداً علی تقلید امامہ بل یتحیل لدفع ظاہر الکتاب والسنۃ ویتاولہما
بالتاویلات البعیدۃ الباطلۃ قال ولم یزل الناس یسألون من اتفق من العلماء
من غیر تقلید لمذہب ولا انکار علی احد من السائلین الی ان ظہرت ہذہ المذاہب
ومتعصبوہا من المقلدین فان احدہم یتبع امامہ مع بعد مذہبہ عن الادلۃ مقلداً لہ فیما
قال کانہ نبی ارسل وہذا نأی عن الحق وبعد عن الصواب لا یرضی بہ احد من اولی الالباب
وقال الامام ابو شامہ ینبغی لمن اشتغل بالفقہ ان لا یقتصر علی مذہب امام ویعتقد
فی کل مسئلۃ صحۃ ما کان اقرب الی دلالۃ الکتاب والسنۃ المحکمۃ وذلک سہل
علیہ اذا کان اتقن معظم العلوم المتقدمۃ ولیجتنب التعصب والنظر فی طرائق الخلاف
فانہا مضیعۃ للزمان الخ **سوال** ما قولکم رحمکم اللہ اندرین مسئلہ
کہ کسی را قدرت اجتہاد فی کل المسائل نباشد لیکن او را قدرت

[illegible]

معرفة الكتاب الخ وقال الشيخ ابن نجيم فی شرح المنار هذه الشروط انما
هی فی حق المجتهد المطلق الذی یفتی فی جمیع الاحکام واما المجتهد فی حکم دون
حکم فعلیه معرفة ما یتعلق بذلک الحکم انتهی ** ومجتهد فی بعض المسایل در
انچه قدرت اجتهاد میدارد عمل بر اجتهاد خود کند و در انچه قدرت اجتهاد
نمی دارد تقلید مجتهد مطلق نماید قال فی المسلّم وشرحه غیر المجتهد المطلق یلزمه
تقلید مجتهد ما من المجتهدین المطلقین لیعمل بفتواه والکان المکلف مجتهدا فی
بعض المسایل من الفقه وفی بعض العلوم کالفرایض فعلی القول بتجزی
الاجتهاد وهو الحق یلزمه التقلید فیما لا یقدر علی الاجتهاد ولیعمل بفتوی غیره
وهکذا قال ابن الهمام وابن نجیم سوال انچه در عوام بلاد و بعضی خواص تمام
مشهور گشته است که اجتهاد فی المذهب بر علامه نسفی ختم شد و اجتهاد مطلق
بر مجتهدین اربعه ختم گردید اکنون کسی اگرچه علم تفسیر و حدیث و فقه و
اصول بخوبی داشته باشد هرگز او را اجتهاد در کدام مسئله درست
نیست و تقلید بر او واجب است این سخن مجرد دعوی است یا کدام
دلیل و برهان هم بران قایم است و بعد انقراض زمان مجتهدین اربعه
علمای دیگر اجتهاد فی بعض المسایل یا اجتهاد مطلق فی کل المسایل
نموده اند یا نه جواب حکم اختتام اجتهاد مطلق بر ائمه اربعه و اختتام
اجتهاد فی المذهب بر علامه نسفی تعصب بحت است و رجم بالغیب
و محض خالی از دلایل و براهین است بلکه ناشی از ضلال مبین اختلاف

١١

هذا کله هوس من هوساتهم لم یاتوا بدلیل ولا یعبأ بکلامهم وانما هم من الذین حکم
الحدیث انهم افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا ولم یفهموا ان هذا اخبار بالغیب
فی خمس لا یعلمهن الا الله تعالی انتهی ** وبعد ائمه اربعه جمعی از علما بدرجه
اجتهاد مطلق ومستقل رسیده اند واحداث مذاهب جدید نموده ومذهب
بعضی از انها شیوع یافته مثل ابی ثور که از ائمه مشهورین ومجتهد مستقل
بود وقال الامام النووی فی تهذیب الاسماء واللغات هو صاحب مذهب
مستقل وقال الامام الیافعی فی تاریخه انه احد الاعلام وبرع فی العلم و
لم یقلد احداً وقال الذهبی هو الامام المجتهد المستقل وقال النسائی هو ثقة
مامون احد الفقهاء وقال ابن حبان کان احد ائمة الدنیا فقهاً وعلماً وورعاً
وفضلاً ودر اسماء الفقهاء نوشته که وی اول تابع ابی حنیفه رح بود بعد بمذهب
امام شافعی انتقال کرد پس ازان بمرتبه اجتهاد مستقل رسید ومذهبش شایع
گشت واتباع او بسیار بودند چنانچه جنید بغدادی در اول امر بر مذهب او بود
تا قرن خامس اتباع او بکثرت بودند انتهی ** ومثل محمد بن اسمعیل بخاری رح که
صاحب مذهب مستقل بود چنانچه رملی رح او را مجتهد مستقل نوشته وحافظ عقلانی
از ابی مصعب رحمه الله نقل کرده که محمد بن اسمعیل افقه عندنا وابصر بالحدیث
من احمد بن حنبل وعنه قال لو ادرکت مالکاً ونظرت الی وجهه ووجه محمد بن اسمعیل
لقلت کلاهما واحدٌ فی الفقه والحدیث وقال قتیبة بن سعید جالست الفقهاء
والزهاد والعباد وما رأیت منذ عقلت مثل محمد بن اسمعیل وهو فی زمانه کعمر

انتهی ۱۲ و مثل ابی جعفر محمد بن جریر طبری که صاحب مذهب مستقل
بود قال ابن خلکان انه کان اماما فی فنون کثیرة منها التفسیر والحدیث
والفقه والتاریخ وغیر ذلک وله مصنفات ملیحة فی فنون عدیدة تدل
علی سعة علمه وغزارة فضله وکان من الائمة المجتهدین ولم یقلد احدا وکان
ابو الفرج المعافی بن زکریا النهروانی المعروف بابن طرارا یری علی
مذهبه وذکره الشیخ ابو اسحق الشیرازی فی طبقات الفقهاء والمحدثین
وقال الامام الیافعی هو احد العلماء الاعلام صاحب التفسیر الکبیر والتاریخ
الشهیر والمصنفات العدیدة والاوصاف الحمیدة کان مجتهدا لا یقلد احدا
وقال امام الائمة المعروف بابن حزم ما اعلم علی الارض اعلم من محمد بن
جریر ولقد ظلمته الحنابلة وقال السیوطی انه بلغ رتبة الاجتهاد المطلق المستقل
ودوّن لنفسه مذهبا مستقلا وله اتباع قلدوه وافتوا وقضوا بمذهبه یسمون الجریریة
قال الخطیب کان احد ائمة العلماء یحکم بقوله ویرجع الیه انتهی القصه جمله علما
مجتهدین که بعد از ائمه اربعه شده اند قرنا بعد قرن الی یومنا هذا که مذهب بعضی
از انها شیوع یافته ومذهب اکثری از انها در ازمنه فاسده بسبب تعصب
متعصبین شیوع نیافته اگر اسامی همه انها ذکر کرده شود یک دفتر عظیم گردد و
حال هر اقلیم دریافتن هم مشکل در ملک ما یعنی در ملک هندوستان در دو
از ده صدی حضرت شیخ الشیخ مولانا شاه ولی الله محدث دهلوی قدس
سره گذشته اند که تبحر علم و اجتهاد شان از تصانیف شان ظاهر است کتاب

۱۴

حال امام شافعی و بخاری بلکه جمله اکابر دین رحمهم الله تعالی در کتب تواریخ
معاینه باید کرد معاندان در حق صحابه کبار طعن ها کرده اند از طعن این
کوران هرگز منقصت شان آن بزرگان نمی شود * و مجتهدین فی المذهب
و فی بعض المسائل صد ها قرنا بعد قرن بوده اند ذکر اسامی آنها را این
مختصر هرگز متحمل نیست بلکه احاطه اسامی شان متعذر در کتب بیهقی و
کتاب معالم السنن و شرح السنة للبغوی مطالعه باید کرد واضح خواهد شد
که بسیاری از علماء ابرار قرنا بعد قرن بوده اند طریق آنها چنین بود که مسایل
منقوله از ابی حنیفه و مالک و شافعی و ثوری و غیرهم من المجتهدین را اول بر
احادیث موطا مالک و صحیحین و بعد از ان بر احادیث ترمذی و ابی داود
و نسائی عرض میکردند پس هر مسئله را که موافق صحاح سته می یافتند عبارةً یا
دلالةً یا اشارةً پس بهمون مسئله عمل میکردند و هر مسئله را که مخالف
صحاح سته می یافتند آنرا ترک می نمودند پس اگر در کدام مسئله احادیث
و آثار مختلف یافته میشد اجتهاد میکردند در تطبیق بعضی از انها ببعضی
یا مفسر را قاضی بر مبهم می نمودند یا تنقیح مورد و محل هر حدیث بر صورت
علیحده یا غیر ذلک تعمیل می نمودند پس اگر آن مسئله از باب سنن و آداب
می بود پس قایل به سنیت هر فعل از افعال مختلف فی الاحادیث می شدند
و اگر مسئله از باب حلال و حرام یا از باب قضا می بود و اختلاف کرده اند
دران صحابه و تابعین و دیگر مجتهدین پس قرار می دادند آن مسئله را بر

اجتهاد آنچه از کتب اصول فهمیده میشود اینست که استفراغ الجهد فی
ادراک الاحکام الشرعیة الفرعیة عن ادلتها التفصیلیة الراجعة کلیاتها
الی اربعة اقسام الکتاب والسنة والاجماع والقیاس ویفهم من هذا انه اعم
من ان یکون ذلک باعانة البعض فی التنبه علی صور المسائل والتنبه
علی ماخذ الاحکام من الادلة التفصیلیة او بغیر اعانة منه پس در تعریف
مجتهد داخل شدند آن علما که متابعت مجتهدی میکنند در اکثر مسایل لیکن
میشناسند دلیل هر مسئله از کتاب وسنة واجماع وقیاس وایچنین
علما در مذهب هر چهار مجتهدین قرنا بعد قرن بسیار گذشته اند و درین
زمان هم موجود اند اگرچه کم باشند قال الله تعالی قلیل من عبادی الشکور
و این علما را مجتهد ندانستن مخالفت صریح است از اصول خود و آنچه بعض
علما نوشته اند که مجتهد درین زمان مفقود است غرض از آن مجتهد مستقل است
نه مجتهد مطلق و مجتهد مقید کما قال شیخ الحدیث الامام السیوطی فی رسالة الرد
علی من اخلد الی الارض ان التحقیق فی ذلک ان المجتهد المطلق اعم
من المجتهد المستقل وغیر المجتهد المقید فان المستقل هو الذی استقل بقواعد نفسه
وبنی علیه الفقه خارجا عن القواعد المقررة وهذا شیء فقد من الدهر الی
آخره وهکذا فی جامع علم الاصول لقدوة العلماء احمد بن عطاء رح
وقال المحقق الجلیل والمحدث النبیل العارف بالله الشیخ ولی الله فی
کتابه عقد الجید فما یظن بشیخ فیمن کان موافقا لشیخه فی اکثر المسائل لکنه

سوال

۱۵

جواب

حدیثی برسد او را عمل بر ظاهر آن حدیث واجب است نزد امام اعظم و محمد
رحمهما الله اگرچه او عالم نباشد و حدیث محتمل التاویل والنسخ باشد و دلیل
این هر دو مجتهدان این است که ان ظاهر الحدیث واجب العمل به و هرگاه
قول مفتی دلیل است برای عامی باوجودیکه در قول هر مفتی احتمال خطا است
از روی استنباط و فهم تاویل و نسخ پس حدیث اگرچه احتمال تاویل یا نسخ
داشته باشد هرگاه بعامی خواهد رسید او را عمل بران واجب خواهد شد لان
قول الرسول صلی الله علیه وسلم لا ینزل عن قول المفتی قال فی الکافی والحمیدی ای لا
یکون ادنی درجة من قول المفتی و نزد ابی یوسف هم غیر مجتهد را عمل بالحدیث نمودن
می باید بشرطیکه عالم باشد و عامی محض و جاهل نباشد چنانچه از هدایه و بحر الرائق
و در مختار و عنایه و غایة البیان وغیره بالا مذکور شد و همه می نویسند که خلافا
لابی یوسف پس معلوم شد که راجح درین باب قول امام اعظم و محمد رحمهما الله است
زیرا که قول مرجوح را بلفظ خلافا لفلان تعبیر میکنند ضابطه فقها همین است
فتامل والنصف والاتعسف واقوال علماء خلف هم متضمن همچنین مضامین
از کتب صوفیه کبار و علماء اولی الابصار در جواب سوال اول مذکور شد
فراجع ثمة و آنچه عوام این زمان میگویند که نصوص قرآن و حدیث را سوای مجتهد
کسی نمی فهمد این خلاف تصریحات اصولیین رحمهم الله است قد صرح الاصولیون
حتی صاحب فتح القدیر فی کتاب التحریر بان دلالة النص یخالف القیاس
فی ان القیاس یختص للمجتهد و دلالة النص یفهمها العوام از این عبارت ثابت

خطابات شرعیه را اگرچه او مجتهد نیست و ثانی آنکه تکالیف شرعیه ازو ساقط
ست و ثالث آنکه او مکلف ست بتحصیل مرتبه اجتهاد و اگر اختیار کردی
امر اول را پس اعتراف کردی بآنکه استدلال بالنصوص مشروط
بالاجتهاد نیست و هو المطلوب و اگر اختیار کردی امر ثانی را پس حکم
کردی بسقوط تکالیف شرعیه از عاقل بالغ سالم عن العوارض و ذلک
باطل بالاجماع و اگر اختیار کردی امر ثالث را پس قایل شدی بالتکلیف
بما لیس فی وسعه و هو خلاف الشرع والعقل زیرا که تحصیل مرتبه اجتهاد
سابقا غیر مقدور ست و نزدیک قائلین بحجیة القیاس در آیه کریمه
فاعتبروا یا اولی الابصار اجتهاد و قیاس مراد ست از لفظ اعتبار
و مجتهدین مراد اند از لفظ اولی الابصار و اجماع ست بر آنکه بخطابات شرعیه
مکلف ست هر عاقل بالغ و تکلیف شرعی مختص بمجتهد نیست پس ثابت
شد که فهم خطابات شرعیه هم مختص نیست بمجتهد و آنچه بعض علما نوشته اند که
غیر مجتهد را تقلید مجتهد واجب ست غرض ازان تقلید فی المنصوصات نیست
بلکه تقلید در مسائل اجتهادیه قیاسیه مراد ست حیث صرح فی شرح الشاشی
بان کل عالم له اصابة الحکم المنصوص علیه مطلقا سواء کان قطعیا او ظنیا بحسب
الدلالة والاثبات و ما کان ظنی الثبوت اعنی القیاس فهو المختص بالمجتهد و قال
القاضی عضد الملة المستفتی المقلد والمفتی المجتهد والمستفتی فیه هو المسائل الاجتهادیة
انتهی محصله پس ثابت شد که در منصوصات حاجت تقلید نیست هر

17

با تمسکتم بهما کتاب الله وسنة رسوله * لفظ فیکم وتمسکتم عام ست
خاص بمجتهد نیست بلکه هر امّی دران داخل ست قال رسول الله
صلعم انا امّة امّیة لا نکتب ولا نحسب آخره رواه البخاری
ومسلم و در جامع الاصول آثار از حضرت عمرؓ مروی ست
دلالت میدارند بران که معنی قران وحدیث می فهمند
اهل بادیه ونساء وصبیان * بالجمله بسیار آیات واحادیث
برین معنی دلالت میدارند چندے ازان بطریق تمثیل درینجا املا
کرده شد فان المنصف یکفیه التمثیل والمتعصب تابع للاباطیل
لا یفیده قراءة القران مع الانجیل وروایة سائر وحی الجبرئیل
والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب * بعد ملاحظه این رساله
بر اصحاب فکرت وارباب بصیرت مخفی ومحتجب نخواهد بود که درباب عمل
بالحدیث لغیر المجتهد استدلال از قران مجید یا کتب ستة اوله حدیث
وآثار صحابه وتابعین وتبع تابعین یا احتجاج باقوال مجتهدین سلف
رضوان الله علیهم اجمعین نموده شد وانچه اقوال علماء خلف ذکر
کرده شد محض بطور شواهد ست نه بطرز اصل ودلیل پس هرکه رد
براین مدعا قصد کند او را هم لازم ست که رعایت در اثبات دعوی
خود همین طور مرعی دارد که اصل ثبوت دعوی مبنی باشد بر آیات
وحدیث صحیح موجود است علیه افضل الصلوات وآثار قرون ثلثه

و شمولها لما ... اقوال مجتهدین سلف لا غیر * و عمل بالحدیث اختیار نموده لمقتضاء قول امام اعظم رحمه الله که در صدر رساله ذکر شد ومن حقق نحن ... اگر قول امام از فوت عوام بجا نه گذاشت * ربنا افتح بیننا وبین قومنا بالحق وانت خیر الفاتحین وصلی الله وسلم وبارک علی محمد وآله اجمعین

۱۸

اوپر خواص و عوام کی واضح ہو جیو کہ یہہ چند سوالات
ملک کوہستان مین یعنی خراسانمین حنفی ملاؤن
سنگستانیون نے کرکی بیچ خدمت جامع المعقول و
منقول کشاف الدقائق افضل اصول جناب فیضاب
فضائل الکتاب مصدر فیض ازلی مولانا و مرشدنا
مولوی فیاض علی افاض اللہ علینا من فیض الخفی
والجلی خلف الرشید جناب مستطاب مولوی الہی
بخش عظیم آبادی سلمہ اللہ تعالی کی پیش کیی سو جناب
مولانا موصوف نی جوابات سوالات مذکور کی کتب
اسلاف فقہ معتبرہ سے مدلل کرکے ارقام فرما دیی
اور جب مولانا موصوف ملک کوہستان سے طرف ہندوستان
کی تشریف لائی اور طرف جا سکونت اپنی کے یعنے عظیم آباد
روانہ ہوئی سو ناگاہ گذر جناب موصوف کا درمیان
دہلی کی ہوا تو یہہ کاتب الحروف بہی ملاقات خاص سے
فیضیاب ہوا اگرچہ اوصاف حمیدہ تو جناب مولانا

19

موصوف کی مخبرین ثقات سے سنا کرتا تھا مگر بموافق خبر
لیس الخبر کالمعاینۃ کی یہہ آرزو تھی کہ اگر پروردگار
مشرف بزیارت کروادے تو کیا خوب ہو سو بمقتضاء حکمت
الٰہی کا یوں ہوا کہ جناب مولانا موصوف کو پروردگار عالم درمیان
دہلی کی لایا اور اس فقیر کو بامید تمام مشرف بزیارت
کروایا اور فی الحقیقت جیسا کہ جناب موصوف کو مخبرین
ثقات سے سنا تھا ویسا ہی پایا اور یہہ سنتا تھا کہ جسکا اوپر
ذکر کیا گیا کہ جو سنگستانیون نے سوال کئی تھی نقل اوسکی ہمراہ
جناب مولانا موصوف کی تھی سو اس فقیر کی بھی نظر سے گذرے
تو وہ نقل فتوی مذکور کی جناب مولانا سے لی لی اور مد
نظر چند اشخاص خاص الخاص یون ہوا کہ اس فتوی مذکور
کو بطور رسالہ کی طبع کروا دیجئے سو بفیض الفیوض فی منع التقلید
بمعرض النصوص اسم قرار دیکر واسطے نفع خواص و عوام کی طبع
کروا دیا فقط ۹۰۳۲

٣٠	١	٢	٨	٣٠	٣٠
٩٠	١	٢٠٠			
	٣٠	٦	٩	٥	
		٨٠	٨٠		
			١		

در مطبع العلوم حافظ احمد طبع نمود

ف ١٢٢ و ت

DUE DATE

ف
~~٢٩٦٤٣٨~~
٢٩٦٤١٢

ف ١٢٢ و ت

ف
~~٢٩٦٤٣٨~~
٢٩٦٤١٢

٩٠٣٢

فيض الفيوض

DATE	NO.	DATE	NO.